

УЛОГА ТРАНСНАЦИОНАЛНИХ КОРПОРАЦИЈА ВОДЕЋИХ ДРЖАВА СВЕТА У БОРБИ ЗА ЕНЕРГЕТСКЕ РЕСУРСЕ

Саша Г. Ђорђевић
Министарство одбране Републике Србије

У креирању међународног поретка водећу улогу одувек су имале државе и њихови савези, док је савремени процес глобализације, под утицајем значаја економског фактора на свест и начин живота људског рода, као доминантне полуге најснажнијих држава света у остваривању моћи разоткрио и испољио њихове транснационалне корпорације. При томе, транснационалне корпорације настоје да преостале чиниоце у систему међународних односа инструментализују и подреде остваривању првенствено профитних интереса својих већинских деоничара. На тај начин успоставља се глобална елита моћи коју представља симбиоза водећих политичких и економских субјеката, персонификована у носиоцима врхунских знања и крупног капитала. Интегрисани здружени наступ њихових привредних, обавештајних и војних капацитета, који се својим деловањем међусобно преплићу, потпомажу и допуњују, чини снажно оруђе у функцији стварања и очувања такве констелације снага и односа којима се држе у потчињеном положају преостали субјекти међународног поретка. У динамичком и турбулентном амбијенту борбе за доминацију, константу историјског развоја представља надметање за територије и ресурсе, првенствено енергетске, које ни савремени процес глобализације не ослобађа геополитичких и геоекономских интереса. Међутим, након опадања примата САД, проузрокована је дифузија моћи која размешта наново акумулисани капитал и знање на мањи број све снажнијих ентитета, а наговештава и могући настанак новог савеза на челу са Русијом, који би парирао западној цивилизацији, при чему се остатак света и даље суочава са изазовима новог колонијализма.

Кључне речи: *транснационална корпорација, глобализација, геополитика, енергетски ресурси, колонијализам*

Увод

Сагледавањем бурних промена у међународним односима које се одражавају у свим областима савременог процеса глобализације¹, установљено је да су се у улози носиоца тог процеса и субјекта који је задобио већину његових предности,

¹ Глобализација није нова појава у људском друштву. Наиме, у свом нормативном значењу она се може одредити као процес свестраног повезивања и обједињавања света у равноправну заједницу слободних људи, што представља отеловљење једне старе визије која је била искушење свим цивилизацијама, а чине је многобројни покушаји политичког и привредног овладавања над ресурсима планете током протеклих миленијума. Нажалост, човечанство је далеко од оваквих и сличних утопија, па је у раду дефинисана као један вид доминације великих светских сила.

афирмисале управо транснационалне корпорације (ТНК)². Те џиновске империје које владају тржиштем, својим активностима у трци за остваривање што већег профита руше пред собом све баријере, природне и друштвене, тежећи уобличавању светске привреде у јединствену целину. Оне не представљају само изузетно значајан, већ и спектакуларан економски феномен, који се најизразитије манифестује у борби за доминацију на светском тржишту, где се ТНК често не обазире на усвојене норме регуларног пословања, већ их вешто подешавају у своју корист.

Транснационалне корпорације свој супериоран положај на тржишту не дугују искључиво економским факторима у виду квалитета производа, цене, ефикасности у производњи и дистрибуцији и слично. Оне своју глобалну моћ остварују путем контроле три најзначајнија тржишта: тржишта робе и услуга, финансијског тржишта и тржишта информација. На тај начин се, осим економских, обезбеђују контрола и утицај и на неекономске процесе и остварују доминантне врсте моћи: корпоративна, политичка, војна, технолошка и информативна, што ТНК вешто користе на начине који већином нису инкорпорирани са духовношћу. Наметнути односи се на глобалном тржишту манифестују у беспштедној борби за доминацију између ТНК, у чијем се надметању за освајање тржишта користе легални, али и нелегални методи и технике. Примену једног дела неекономских мера које им обезбеђују жељено позиционирање на глобалном тржишту омогућиле су матичне државе, одакле потичу корпорације, док се друге испољавају и успостављене су између самих корпорација. Исход борбе за доминацију на тржишту је неизвештан и доводи до вечите борбе између корпорација, која се само повремено умири одређеним међусобним договорима и формирањем олигополистичких тржишта. Такво стање привидне равнотеже на тржишту је привременог карактера и траје док један од учесника, у складу са динамичким карактером система, а због промене унутрашњих или спољних услова, не стекне већу или изгуби постојећу конкурентску предност. Коначни и недостижни циљ наведене игре јесте да се постане једини или трајно надмоћни субјект на тржишту.

Наведене активности матична земља може на различите начине динамизовати, укључујући и употребу неекономских форми притисака. На тај начин државна администрација земаља које имају развијену економску дипломатску активност заправо представља инфраструктуру једног сложеног система односа и деловања државе и њене привреде у међународним економским односима. Овај механизам карактерише висок степен управљања и често снажнији утицај привредних субјеката од утицаја државне администрације, која успоставља повољне услове за такво деловање њених ТНК, како у политичкој, тако и у геостратешкој и геоекономској сфери. Значај и моћ геополитике уверава нас у важност идеолошких и цивилизацијских вредности, припадности у игри савезништва и сукоба, у непромењивост природних закона и постулата који регулишу односе међу народима и државама, у сталност интереса великих сила, у значај укупног развоја друштва, у неопходност силе као метода и моћи као хтења. Наведени фактори данас, као и у прошлости, имају незаобилазан значај и представљају стварне интересе и циљеве великих сила и истинске разло-

² Префикс *транс* (латинска реч која значи преко) означава ангажовање предузећа изван своје земље, где одлучујућу реч има матица и где је руковођење јединствено. То су предузећа која су развила своје економске активности у иностранству и на тај начин постала међународна по карактеру своје делатности, али су по својини остала национална.

ге због којих се одређене појаве и поступци дешавају у односима између држава. У суштини доктринарних поставки свих водећих држава налази се доминација економских мотива над осталим сегментима друштвене стварности, а како су велике силе склоне да сопствене интересе окарактеришу као интересе светске заједнице, може се очекивати да ће и у 21. веку користити претњу употребе силе или саму употребу силе како би оствариле своје, првенствено, економске циљеве.

Глобалне амбиције и велике силе

Од самог почетка људске историје свет су делили разни освајачи који су се међусобно отимали за територије и богатства, око којих су се окупљали вазали, очекујући свој део плена. Наведени амбијент осликао је Карл Хаусхофер (1887–1945)³ тврдњом да ће се право на витални простор изборити мачем и праћком, ако не постоји други начин. Сложена економска и политичка ситуација у којој се свет данас развија тумачи се превасходно динамичким кретањем светске привреде, чији је правац промена проузроковало неколико најразвијенијих земаља света које својом снагом увлаче све остале привреде да следе тај пут.

На почетку људске цивилизације највећу снагу и утицај на светска дешавања имале су Египат, земље Месопотамије, Персија, затим Грчка, Римско царство и Отоманска империја, док су се увек паралелно развијале кинеска и индијска цивилизација. Поморска, војна и трговачка доминација Шпаније, Португала и Холандије у 15, 16. и 17. веку учинила је те земље владарима тог доба. Током 18. и почетком 19. века то је била Француска, пошто је срушила Бастиљу, симбол старог поретка и прешла на Републику, објављујући свету права човека, истовремено снажно развијајући своју привреду. Примат у 19. веку отела је Велика Британија и држала га све до Другог светског рата. Он јој је омогућен таласом индустријализације који је додатно појачан преимућством на мору.

Ипак, треба истаћи да се европска надмоћ ослањала тежишно на организовану употребу силе, односно војнотехничкој супремацији над периферијом, где је улога државне моћи и насиља у њиховом развоју била одлучујућа. Европљани су донели економско државништво у освојене колоније, при чему се њихов насилни продор у наведена подручја манифестовао суровим остваривањем трговачких интереса. Ту су се истакле нарочито енглеске корпорације, где Британска држава није ограничила своју улогу само на освајање и подстицање извоза, већ је спроводила протекционистичку политику супституције увоза која јој је отворила пут да се индустријски отисне од Енглеске до Јужне Кореје. Све то давало је стабилан ослонац фунти стерлинга, па је највише операција у светском извозу и увозу, као и промету капитала, обављено у енглеској валути. Због свега тога Лондон је тада постао политички, економски и војни центар света.

³ Немачки генерал, топограф, географ и идеолог који се сматра родоначелником немачких геополитичких теорија „животног простора“ и „виталних интереса“. Крајем Другог светског рата је заробљен, а његова библиотека, рукописи и документација су запленили и пренети у САД, где су га дуго испитивале и саслушавале америчке војне обавештајне службе. Умро је убрзо пошто је пуштен из војног истражног затвора, као емигрант у Америци. Међутим, његова геополитика није умрла са њим. Напротив, сва његова заоставштина је дуго и помно проучавана, а кроз неке идеје, политичке наступе и доктринарне поставке САД, већ од стварања НАТО-а, види се да се правила геополитике Хаусхофера итекако поштују.

Ниједна од досадашњих империја није била истински глобална. Насупрот томе, простор и продорност америчке глобалне силе у другој половини 20. века били су јединствени. „САД су супериорне у четири одлучујућа домена глобалне моћи: војном...; економски...; технолошки...; и културно... Управо, комбинација сва четири ова атрибута Америку чини једном свеобухватном глобалном силом“⁴. Завршетком Другог светског рата САД стају на трон водеће светске силе, захваљујући, пре свега, чињеници да рат није вођен на њеној територији. Релативно јако унутрашње тржиште на којем се реализује скоро трећина светског извоза, огромни ресурси и економија обима произашла из фордовског система организације⁵ давали су надмоћ САД у односу на остале привреде. Амерички долар постаје основица светског монетарног система, а Њујорк замењује Лондон у улози хегемона.

Важан фактор који је САД обезбедио досадашње водеће место у свету јесте нови вид примене и архивирања знања, што је омогућено проналаском и ефектима коришћења силиконског кристала – чипа, помоћу којег је изведена минијатуризација рачунара. То је успело америчкој корпорацији „IBM која је 12. августа 1981. године представила јавности *Personal Computer* као резултат пројекта почетог 1978. године“⁶. Од тог тренутка рачунар коначно постаје релативно јефтин и размерно једноставан за руковање, због чега налази комерцијалну примену у свим аспектима људског стваралаштва, а америчкој привреди омогућује лидерску позицију у најпропулзивнијој и економски најснажнијој привредној грани – информатичкој индустрији. Поред тога, информатичка индустрија постаје један од делова индустрије са највећим просечним годишњим растом, која својом технологијом доприноси развоју и других привредних делатности у САД. На тај начин САД остварују доминацију у светској привреди, потврђујући да оно што је за Велику Британију значила индустријализација, то је за САД била компјутеризација.

Глобална експанзија америчке привреде одвија се под утицајем гигантских корпорација које су, као и раније европске, подржане америчком државном политиком и војном превлашћу, због чега представљају носиоца једног од доминантних развојних концепата у светском систему репродукције. Поред тога, САД су учврстиле и ојачале своју глобално водећу улогу на политичком и економском плану, делујући кроз систем међународних институција, организација и интеграција у којима САД имају одлучујућу гласачку квоту (Међународни монетарни фонд, Светска банка, Светска трговинска организација).

Сједињене Државе израсле су у водећу пољопривредну и индустријску силу која доминира у скоро свим аспектима привреде: електроиндустрији, информатици, производњи војне опреме, високој технологији, хемијској индустрији, индустрији забаве и друго, а посебан интерес показују за контролу извора нафте и других стратегијских силовина, чему подређују своје политичко и економско деловање, раскид или успоставу савезништва, ангажовање оружаних снага и сличне активности. Економски интереси су

⁴ Бжежински Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица 1999, ст. 14-15.

⁵ Проналазач покретне траке у индустрији аутомобила ТНК „Ford“ био је амерички инжењер Frederick Winslow Taylor (1856–1915).

⁶ Котлица Слободан, *Информационо технолошка парадигма и економски развој*, Институт економских наука, Београд 1996, стр. 165.

приоритети у политици САД, а у оквиру њих најизраженији су интереси војноиндустријског комплекса⁷, који прокламује заштиту националних интереса и представља покретачку снагу за ангажовање свих друштвених чинилаца ради стицања профита, неометаног снабдевања стратегијским сировинама и обезбеђивања тржишта за пласирање производа, нарочито наоружања и војне опреме као веома профитабилних добара.

Доминацију САД, првенствено у привреди, умањују земље Европске уније на челу са Немачком која после уједињења преузима водећи положај на старом континенту. Конкурентски изазов јавља се и од земаља Далеког истока, првенствено Јапана, који је успешно прихватио америчку технологију и на задивљујући је начин спојио са традиционалном дисциплином, превазилазећи тако недостатак природних ресурса на својој територији. Још седамдесетих година прошлог века јапанске корпорације постале су главни такмац и озбиљна претња америчкој надмоћи на светском тржишту, а Токио постаје, после Њујорка, други економски центар света. Са само 0,3% површине света и 2,5% његове популације Јапан је најснажнија технолошка и трговинска сила која угрожава превласт САД. Међутим, њен значај на политичком, а нарочито војном плану у глобалним размерама врло је слаб. Далекоисточни изазов употпуњује и Кина, најмногљуднија земља света⁸ са огромним територијалним простанством и највећим економским растом на свету, што јој, уз бројне оружане снаге, поседовање нуклеарног арсенала, могућношћу контроле из космоса помоћу сопственог сателитског система осматрања и раног упозоравања и другим атрибутима силе и моћи, даје право да брани, али и јача своје позиције у свету.

Дифузију моћи у свим аспектима међународних односа уочио је хегемон овог доба – САД, који је због растућег утицаја Кине у региону закључио, у јуну 2005. године, војностратешку сарадњу са Индијом, што јој даје нарочиту тежину на светској геополитичкој карти. Тај споразум повлачи, са једне стране, приступ Индије неким атрибутима моћи и технологије, а са друге стране потврђује савезништво са САД у Индијском океану, успостављену равнотежу са Кином и улогу у изолацији Ирана. Ојачавање војних веза иде уз динамику без преседана на економском плану, па су САД сада први трговински партнер Индије и највећи су страни инвеститор у тој земљи. Нарочито је значајан напредак у енергетском домену, пољопривреди и цивилној нуклеарној енергији, где су САД признале Индији статус изузетка и дозволиле прераду осетљивих материја. Поред тога, Индија је купила 68 путничких авиона „Boeing” за 11 милијарди долара, што је догађај који је тешко пао европској ТНК „Airbus”. На војном плану САД је Израелу дозволио да Индији продају радарски систем „Falcon”, а за исто су ставиле вето кад је у питању Кина. У међувремену, САД нуде Индији и борбене авионе „F-16” и „F-18”. Међутим, крајем 2012. године Индија се враћа свом традиционалном савезнику из доба социјализма и потписује уговор са Русијом о куповини наоружања у вредности од 3 милијарде долара и настоји да повећа међусобну трговинску размену, чиме се потврђује становиште да се светски поредак последњих година све више разгранавља, а индијски потконтинент постаје жариште геополитичког надметања.

⁷ Овај термин први пут је употребио генерал и председник САД Двајт Ајзенхауер 1961. године у смислу повезаности војне индустрије, оружане снаге, научних института и финансијских канала са владама и њиховим институцијама.

⁸ Геополитички редослед стратешких вредности говори да је у историји демографија елемент који делује у дужем периоду, економија у средњем, док војна моћ има значај само за кратко време.

Упркос распаду Совјетског Савеза, геоморфологија простора и снажна сировинска база на којима је створена руска држава⁹ јако погодују учвршћивању власти која, смештена у једном центру моћи и са филијалама на добро одабраним тачкама тог огромног простора обезбеђује контролу и омогућује развијање привреде и оружаних снага до неслућених размера. Посебан значај и замајац руској привреди представља трансформација руских компанија енергетског и сировинског комплекса, првенствено „Гаспрома“¹⁰. У ТНК велика финансијска моћ и савремена технологија омогућују ширење руског утицаја упоредо са експанзијом привредне делатности у Европи, Азији и Африци, па са пробуђеним „руским медведом“ и даље треба рачунати у вечитом одмеравању снага. Као сликовит пример у намери остваривања политичке и економске доминације Русије може послужити маневрисање са дистрибуцијом и ценом гаса својим корисницима у Европи и то у прецизно одређеном периоду највеће потребе за тим енергентом, током хладних зима последњих неколико година узастопно.

Поред тога, најновији политички догађаји на Криму потврђују решеност Русије коју је исказала током 2008. године у Грузији да спречи даље приближавање НАТО-а ка својим границама. При томе се чини да се Русија показала довољно економски оснаженом и политички промишљеном да не дозволи задржавање доминантног положаја САД у 21. веку, нарочито у експлоатацији војне силе, односно експанзији НАТО на нове просторе. У геополитичком надмудривању управља се кризама у регионима који су богати стратегијским природним ресурсима, чиме се проширује политички и економски утицај над овим земљама, а сопственим ТНК обезбеђује се економски просперитет.

Тек повезивањем недавних догађаја у Украјини, на Блиском истоку и северу Африке, југозападној Азији и на Кавказу, могу се разумети планови глобализацијске стратегије, првенствено старих супарника из хладног рата, али време ће показати хоће ли они бити у стању да остваре зацртане циљеве. У овом тренутку тешко је прогнозирати било шта, али визија Збигњева Бжежинског о светској доминацији претрпела је низ тешких удараца, тим пре што Русија, Кина и Иран јачају односе до нивоа војно-политичког савеза, а као центрипеталне силе око себе окупљају своје регионалне савезнике.

У свему томе не треба занемарити традиционално нестабилни исламски простор у северноафричком и блискоисточном региону који, без обзира на унутрашње конфликте, претећи наступа против осталог света, поготово ако се муслимански свет ослони на изразити раст свог становништва. У том случају треба очекивати тенденцију проширења њиховог првобитног „зеленог полумесеца“¹¹ на „нестабилни полумесец“ од Атлантика до Индије и Индонезије, проузрокујући сукобе на свом путу ширења.

⁹ Интересантно је да прву руску државу нису створили Руси већ Германи. Освајајући простор са севера према југу, спуштајући се низ ток реке Дњепар, викиншко племе Варјага се зауставило у пределу данашњег града Кијева и основало своју колонију са поглавицом Руриком на челу. Његов наследник Олег Мудри учврстио је власт у колонији и прогласио Кијев, који је сада главни град Украјине, за престоницу Русије.

¹⁰ „Гаспром“ је највећи произвођач природног гаса у свету. Настао је 1989. године, када га је Влада Руске Федерације трансформисала у корпорацију.

¹¹ Плодни регион који обухвата долину Нила – Либан – долину Еуфрата и Тигра. Као симбол препознатљив је на већини државних обележја исламских земаља.

Промена тренда у међународним односима огледа се у томе да се економска моћ премешта на исток, а њу прате како војна сила тако и политички утицај¹². Наиме, економска моћ која почива на богатству државе, обиму производње, величини спољне трговине, извозу капитала и инвестиција, представља базу на којој се могу градити политичка и војна моћ. Све државе које данас имају пресудан утицај на светска кретања некада су у историји морале имати доминантну економску моћ. Међутим, након достизања одређеног нивоа економске снаге неизбежно је део тог потенцијала трансформисати у политичку и војну моћ. Успешна трансформација једног облика моћи у други води даљем увећању моћи, да би њихова спрега и садејство отворило нову перспективу у могућности утицаја на друштвена кретања у региону и свету. Ове промене у моћи међу цивилизацијама воде и доведиће до новог ривалитета, а као једно од вероватнијих предвиђања јесте да ће „опасни сукоби у будућности вероватно настати из интеракције западне ароганције, исламске нетолеранције и синичког потврђивања“¹³, при чему се занемарила и неоправдано потценила снага и потенцијал руског фактора.

Предвиђање даљег опадања контроле Запада над ресурсима¹⁴

Запад	Контролисана територија	Контролисано становништво	Економски производ	Индустријска производња	Војни ефективи
1920.	49%	48%	70%	84%	45%
2020.	24%	10%	30%	25%	10%

Транснационалне корпорације – полуге глобализације

У актуелном краху међународног поретка, изазваним понајпре сломом светске економије, испољава се активност одређених привредних субјеката који у недовољно расветљеним околностима поновном концентрацијом и централизацијом крупног капитала на глобалном тржишту пледирају да се позиционирају као доминантни актери у међународним односима. У успостављеној арени тржишног надметања превлађује интересни принцип, односно остваривање што већег профита у што краћем времену, по сваку цену и уз велики ризик, што се, у коначном, манифестује у парцијалном и селективном претварању дела светске економије у целовит систем.

Проучавањем изворних мотива специфичног деловања ТНК лако се уочавају основни правци раста и развоја тих циновских конгломерата крупног капитала. Такође, нарочито је важно установити карактер веза ТНК са матичном државом, али и земљом домаћином где она привремено делује, ради разумевања и антиципирања да-

¹² Поучна је законитост коју је открио Керол Кигли, тврдећи да цивилизације опадају када стопа улагања почне да опада. То се догађа зато што елите очекују да профитирају користећи вишак у непроизводне и самозадовољавајуће сврхе (на потрошњу), не обезбеђујући делотворније методе производње. Слично становиште дели и Пол Кенеди тврдњом да велике силе опадају када њихове преузете војне и политичке обавезе и растегнуте области интересних сфера постају превелико оптерећење за њихову економију, при чему ту препознаје тежњу САД да одржи хегемонистички положај у свету.

¹³ Хантингтон Самјуел, *Сукоб цивилизација*, ЦИД Подгорица и Романов Бања Лука, 2000, стр. 99.

¹⁴ Ибид, стр. 203.

љег развоја створених односа и паритета моћи у њима. Наиме, иако је централна нит идеје глобализације схватање да већина савремених проблема не може бити адекватно анализирана у оквирима националних земаља и њихових међународних односа, већ их је, уместо тога, потребно сагледати као део ширег – глобалног процеса, у активностима ТНК сакривен је уски национални интерес водећих земаља развијеног света, које бране и заступају позиције, те подржавају национални монополски капитал у његовој глобалној експанзији. ТНК су инструмент који приоритетно служи њиховој привредној експанзији, што недвосмислено потврђује да ТНК имају у основи националну природу, која је очита у погледу својине, контроле и, донекле, у саставу управљачког кадра. При томе су у потпуности подржане јавним, али и тајним утицајем матичне државе, што се снажно испољава у политичком, економском, војном, технолошком и културном смислу. Парадокс наведеног односа је што ТНК, користећи принцип замагљивања у свом пословању, избегавају законске прописе или их не спроводе доследно, те тако, пре свега кроз евазију пореза, у многоме урушавају функционисање државе, како матичне тако и земље домаћина. Долази до уситњавања и опадања утицаја, нарочито мањих националних држава, и распламсавања моћи ТНК које су данас, по разним елементима, чак снажније од појединих земаља. Њихова снага се најочитије манифестује кроз значај мобилности капитала којим располажу ТНК, чиме условљавају државе у којима послују претњама о пресељењу производње ван њене територије или контролом стратешких ресурса и канала дистрибуције. То се најочигледније манифестује у актуелном понашању ТНК из Русије „Гаспром”, што је подржано спољнополитичким активностима матичне државе чија агенда у многоме указује на значајне промене у савременом процесу глобализације.

Глобализацијски процеси се у том светлу приказују не као спонтани процеси ослобођени геополитичких интереса најмоћнијих држава, него управо супротно, они су у функцији промоције тих интереса. То следи из чињенице да политички и економски интереси нису међусобно независни елементи, већ се у модерном свету појављују као интегрисан склоп. Због тога, наметнути дуализми, успостављена поларизација, неједнака размена, бројне неравнотежности и диспропорције, те нарочито политика двоструких аршина, с правом буде подозрење према стварним намерама глобалних моћника, јер нова тржишта (државе) данас најчешће нису под претњом војне силе, већ под економским притиском, претњом санкцијама или ускраћивањем финансијске помоћи. Тиме се додатно потврђује да је покретачки мотив наведеног процеса интересни принцип, односно профит, који утиче на распоред економске и политичке моћи у свету у корист најефикаснијих друштава и привреда.

Поменути „Гаспром”, који је највећи произвођач гаса у свету, а поседује и подружнице у више различитих индустријских сектора, укључујући и финансије, медије и ваздухопловство, прво је успоставио енергетски монопол у матичној држави, како у производњи гаса, његовом извозу и систему националног гасовода, да би касније предузео успешне мере на постизању контролног учешћа у производњи и дистрибуцији наведеног енергента и ван матичне земље (Иран, Алжир, Венецуела и остале земље са највећим резервама гаса). Након тога остварио је удео у власништву у готово свим мрежама гасовода у европским земљама (Глави ток – којим се гас шаље из Русије до Турске, Северни ток – из Русије до Немачке и Јужни ток – из Русије до ЕУ). У наведеном пословном подухвату склопио је сложене пословне споразуме

са ТНК из земаља преко којих се простиру наведени гасоводи, као и са самим државама, чиме је створио додатну политичку међузависност у којој руска страна као монополиста није дозволила подређен положај, а који, по потреби, умешно користи у политичким маневрима. Основни принцип руске стране је пружање својих релативно јефтиних извора енергије у замену за стратешка средства у тим земљама, при чему не пренебрегава значај профитабилности својих ТНК. Према листи часописа „Fortune Global”, „Гаспром” се налази на другом месту по величини оствареног профита у 2010. години (31.894 милијарди US\$)¹⁵.

Руски гасоводи и Набуко¹⁶

На тај начин руска влада, која је 2005. године повратила статус већинског власника у „Гаспрому”, настоји да обезбеди политичке, економске и безбедносне интересе на територијама за које сматра да су њена интересна сфера. Русија тако, преко свог агента „Гаспрома” проширује свој утицај, што је много софистициранија стратегија него да једноставно прикаже, а самим тим и угрози, своје стварне намере и далекорочне глобалне амбиције. Ипак, помоћу потеза извршне власти, јасно

¹⁵ <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2011/performers/companies/profits/#>

¹⁶ http://www.vizijadananas.com/svet/ruski_gasovodi.html

се разоткривају даљи пословни планови ове ТНК. На пример, у Алжиру је руски председник Владимир Путин обезбедио посао за руски гас у замену за куповину оружја и отпис дуга. Док везе са Ираном нису тако очигледне, спремност руске владе да посредује у пословима оружја и опреме за нуклеарну енергију, у исто време док се Запад односи према Ирану као терористичкој држави, свакако даје „Гаспрому“ значајне предности у пословним преговарањима.

Из свега наведеног јасно је да је Русија усвојила методологију и испланирала стратегију према којој је „Гаспром“ идентификован као једно од водећих средстава спољне политике на путу повраћаја изгубљеног статуса светске суперсиле. То је Путин недвосмислено потврдио у свом чланку „Природни материјални ресурси у стратегији развоја руске економије“, објављеном још 1999. године, изневши да је кључна улога коју држава мора да одигра у природним ресурсима индустрије „стварање великих финансијско-индустријских група, тј, корпорација са мноштвом филијала које ће моћи да се такмиче са западним ТНК“¹⁷. Лако је замислити какве се маневарске могућности отварају „Гаспрому“, а тиме и руској држави, приликом гасних преговорања, ако даљу дистрибуцију условљавају политичким усклађивањем. Грузија и Украјина пружају јасне примере како је Русија повезала цену гаса са политичком лојалношћу, у тренуцима када су те земље почеле да се удаљавају од московске орбите.

Осим тога, већи део међународне размене одвија се у условима протекционизма и доминације ТНК у регионалним економским интеграцијама, што представља отежавајућу околност за недовољно развијене земље, при чему се ствара нова могућност за одливање дела њихове новостворене вредности у развијене земље. Наиме, у условима олигополске структуре савременог светског тржишта недовољно развијене земље приморане су да примарне производе продају по монополским набавним ценама, а производе вишег степена обраде купују по монополским продајним ценама. На тај начин избија нови извор за трансфер вредности из недовољно развијених земаља у развијене земље. У таквом светском поретку не постоји неко одређено владајуће правило или принцип везан за уређење међународних односа, већ је он, као и раније у историји, условљен распоредом моћи, утицаја и интереса на „великој шаховској табли“.

ТНК постају најснажнији чинилац новог светског поретка, настојећи да своје активности прошире на целокупно глобално тржиште. Међутим, конкуренција поприма глобалне размере, па оне, да би опстале, примењују процес укрупњавања. Долази до спајања или преузимања једних од стране других корпорација, при чему националне границе не представљају никакву препреку. Последица тога је да у читавом низу делатности доминира по неколико компанија. Истовремено, процес концентрације стреми ка неслућеним висинама. Примера ради, "2011. године највећи приход на свету имале су ТНК „Wal-Mart Stores“ (421,849 милијарди US\$), „Royal Dutch Shell“ (378,152 милијарди US\$) и „Exxon Mobil“ (354,674 милијарди US\$)¹⁸. То је нарочито карактеристично за капитално и технолошки интензивне гране привреде, па је у свакој од њих број компанија сваким даном све мањи. Велика концентра-

¹⁷ Vladimir V. Putin, „Mineral Natural Resources in the Strategy for Development of the Russian Economy“, Problems of Post Communism, Vol. 53 No 1, January/February 2006, стр. 49, према Richard J. Anderson „Зависност Европе од руског природног гаса“, „Војно дело“ јесен 2010, стр. 29.

¹⁸ http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2011/full_list/index.html.

ција капитала и производње у светским размерама омогућила је ТНК да пресудно утичу на основне правце кретања капитала, технологије, запослености и производње. Водеће компаније успевају да у новонасталим условима пословања остваре огромне финансијске ефекте и тако увећају доминацију на глобалном тржишту, па светом у овом тренутку заиста доминирају ТНК које поседују 80% светског капитала, а све то под окриљем најразвијенијих земаља света.

Највеће енергетске корпорације 2010. године¹⁹

Ранг	Транснационална корпорација	Земља порекла	Ранг по приходу	Приход (у милионима US\$)
1	Royal Dutch Shell	В. Британија	2	378,152
2	Exxon Mobil	САД	3	354,674
3	BP	В. Британија	4	308,928
4	Sinopec	Кина	5	273,422
5	China National Petroleum	Кина	6	240,192
6	Chevron	САД	10	196,337
7	Total	Француска	11	186,055
8	ConocoPhillips	САД	12	184,966
9	ENI	Италија	23	131,756
10	EON	Немачка	29	125,064

Геокономски²⁰ значај енергетских ресурса

Људска заједница се од давнина стара о томе да ресурси буду доступни на начин и по принципу како би се осигурала непрекидност људског стваралаштва. Таква парадигма остала је непромењена и у процесу глобализације, где је један од важнијих циљева на економском плану управо контрола извора сировина и енергије. Наглашена улога и значај ресурса довели су до тога да је током времена освајање енергетских залиха заменило освајање животних простора, што је сликовито описао Жорж Клемансо (1841–1929), вођа Антанте, у говору након потписивања Версајског мира, када је изнео да ће „од сада за државе и народе капљица нафте вредети колико и капљица крви“²¹. Решавање тог питања постало је *conditio sine*

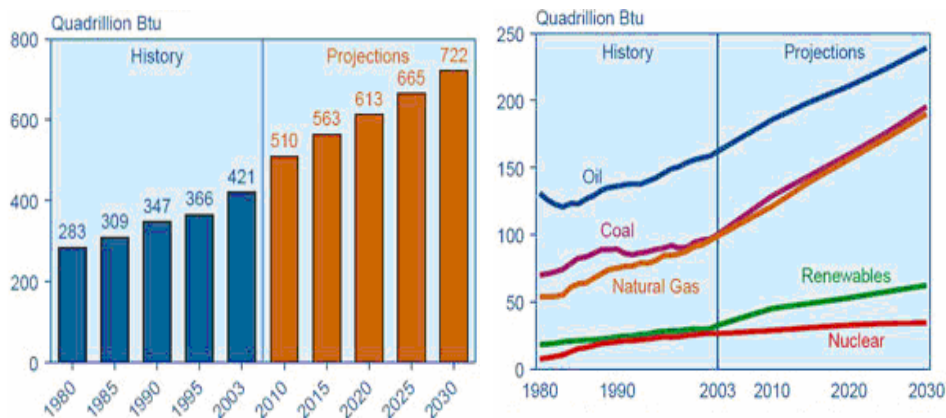
¹⁹ http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2011/full_list/

²⁰ Геономија је научна област која се бави изучавањем географских, привредних, политичких и културних услова који владају у одређеном региону света. Пружа посебна сазнања о географском размештају и међусобној повезаности између природних ресурса, производње и потрошње и из тога њиховог утицаја на раст и развој привреде. Отац геономске доктрине Edward Luttwak (рођен 1942) објаснио је основне светске релације логиком трговине. Према њему, упражњен простор геополитичких субјеката (држава и државних савеза) попунили би, и делом заменили, привредни ентитети. Док би принципи трговине некада узроковали жестоку конкуренцију, у другим случајевима иста логика водила би алијансама између економских субјеката на било којој локацији, што би допринело избегавању конфликта. Геономија, у ширем смислу, представља допуну геополитици и њеним теоријама, као нпр: сир Mackinder Halforda (1861–1947) о „средишњој земљи“ (енгл. *Heartland theory*), „теорији животног простора“ (немач. *Lebensraum*) Ratzel Friedricha (1844–1904) и Haushofer Karla (1869–1946), све до „сукоба цивилизација“ Huntington Samuela у данашње време.

²¹ Servan-Schreiber Jean-Jacques, *Светски изазов*, Глобус, Зарпб 1981, стр. 45.

quo non очувања достигнутог степena благостања водећих светских привreda, јер већина развијених земаља које су највећи потрошачи ресурса не поседује њихову довољну количину. На пример, западна Европа половину укупних потреба у енергији покрива увозом, Кина и Индија постају све већи енергетски потрошачи, док према прорачуну појединих научника, кад би цео свет трошио енергију и сировине као што то чине САД, за двадесет година били би исцрпљени сви познати природни ресурси. То је, у основи, сталан извор опасности од криза у светској привреди, на које је најозбиљније упозоравао још Томас Малтус (1766–1834)²². Он је скренуо пажњу на несразмерност задовољавања потреба све већег броја светског становништва и ограничених количина ресурса које, упркос примени модерних технологија, ни до данас није усклађено. Поред тога, актуелизовано је етичко питање – да ли најбогатија седмина светске популације може полагати право на три четвртине светских материјалних ресурса.

Потрошња укупне енергије у периоду 1980–2030.²³

Светски енергетски систем, заснован већином на потрошњи нафтне енергије и природног гаса, карактерише слаба прилагодљивост потрошње и замене енергетским изворима будућности, што је драматично манифестовала свака енергетска криза, почевши од прве која је настала седамдесетих година 20. века. Та је криза проузрокована национализацијом енергетских корпорација на Блиском истоку и смањењем производње нафте, те, последично, њеним виšekратним поскупљењем на светском тржишту. Тиме је енергетским ресурсима трајно омогућила утицај на светски привредни систем. Први пут у историји економских односа, између сировинских и индустријских земаља створен је нови модел који је несумњиво утицао и

²² Томас Малтус је године 1798. у *Есеју о принципима становништва* разрадио закон о становништву, по којем се становништво увећава геометријском прогресијом, док производња хране може расти само аритметичком прогресијом. Из овог закона произашла је песимистичка прогноза да повећање становништва могу успоравати само повремена обуздавања изазвана глађу, ратом или природним катастрофама.

²³ <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/world.html>.

на промене у другим сферама. До кризе је дошло када су се земље произвођачи нафте супротставиле страним ТНК које су несметано користиле њихове петролејске изворе, јер је до тог тренутка група олигополских корпорација остваривала огромне профите. Практично без ичије контроле, оне су саме одређивале цену нафте, присвајајући 50–70% профита, држећи у својим рукама цео процес од експлоатације до дистрибуције на мало, не делећи профите ни са ким. Али, у наведеном периоду долази до историјског раскида наметнутих веза из прошлости између индустријских и недовољно развијених земаља и настаје период несигурности за најразвијеније светске привреде у управљању и коришћењу јефтних извора енергије, што се претворило у енергетску кризу светских размера.

Промена је почела 16. септембра 1960. године, када је пет земаља извозница нафте (Иран, Ирак, Кувajt, Саудијска Арабија и Венецуела) основало ОПЕС (Organization of Petroleum Exporting Countries). Организација настаје по идеји шаха Мохамед Резе Пахлавија, чија династија влада у Ирану од 1925. године, када је његов отац Реза-кан Пахлави, као ирански официр, ослањајући се на Велику Британију, свргнуо династију Каџар и променио назив земље у Иран (Иранија већа – земаља Аријеваца), уместо до тада устаљеног назива Персија. Наиме, шах Мохамед је део своје младости провео на школовању у британској престоници и тиме стекао увид у европске вредности које није прихватио, већ је покушао да свом народу врати стари сјај Персије из доба Ахаменидског царства. Историјску прилику пронашао је када је 1953. године у Ирану на власт дошао Мохамед Мосадик са својим програмом национализације британске корпорације „Anglo-Iranian oil”, због чега британска обавештајна служба МИ-6, уз помоћ америчке ЦИА, лансира операцију „Ајак”, чиме враћају шаха Пахлавија из Италије на власт у Ирану, када он пристаје да поново одобри рад америчким и британским корпорацијама. Али, пошто шах није у потпуности задовољио водеће силе света, исламском револуцијом 1979. године, по устаљеној методологији, на власт усталичују ајатолаха Хомеинија, коме до тада пружају уточиште у Паризу. Сложене политичке игре, због великог енергетског потенцијала Ирана, настављају се до данашњих дана.

ОПЕС-у се након оснивања придружују и Катар (1961. године), Либија (1962. године), Индонезија (1962. године), Уједињени Арапски Емирати (1967. године), Алжир (1969. године), Нигерија (1971. године), Еквадор (1973–1993. године) и Габон (1975–1995. године). У време оснивања наведене организације, трошкови производње једног барела нафте (1 барел је 159 литара) износили су на Средњем истоку 0,16 US\$, у Либији и Нигерији 0,30–0,40 US\$, а у САД 1,73 US\$. Продајна цена била је око 1 US\$ по барелу, па је ОПЕС прве потезе усмерио на повећање удела националних влада у расподели профита, која је измењена са 50:50 на 67:33 у корист влада земаља извозница. Наравно, ТНК су и даље одржале ниво својих профита, пребацујући терет на потрошаче, али је ОПЕС, корак по корак, од страних корпорација преузимао кључне монополске функције, као што су одређивање нивоа и структуре цена, одлучивање о нивоу производње и успостављање контроле над расподелом профита. До 1973. године цена нафте је подигнута на 3,2 US\$. На почетку следеће године ОПЕС учетворостручује цену, да би коначно 1979. (револуција у Ирану довела до прекида редовног снабдевања) цена достигла 40 US\$ за барел нафте. Даљи утицај ратова и криза на понуду нафте одређивао је цену тог

енергента која је имала велике осцилације, са највећом ценом нафте током 2008. године од 140 US\$ за барел нафте и даље до актуелних дешавања с почетка 21. века и нових конфликта (Египат, Либија, Сирија).

Навикнут да остварује велике профите на багателној цени горива, лоби развијених земаља није могао да пронађе алтернативно гориво нафте, нити повољније изворе снабдевања на другој страни. То се убрзо одразило на пад производње у тим земљама и потребу за другачијом организацијом и продајом нафте у свету. Дошло је до промене у целокупном систему међународних економских односа. Пресечен је канал јефтиног отицања богатства из сировинских у развијене земље, а важност енергије као незаобилазног фактора привредног развоја дошао је до изражаја. Енергетска криза представља само део кризе која већ дуго траје када су у питању нерешени односи цена између сировинских и индустријских производа. Уколико се не приступи њиховим променама, кризна жаришта могу се појавити и у другим областима од виталног значаја за функционисање светске привреде. За сада, нафта је још увек најважнији извор комерцијалне енергије. Течно „црно злато“ делује попут виталне незаменљиве артерије у енергетском крвотоку светске привреде, а проблеми у вези с потрошњом нафте произлазе из тога што је она необновљиви извор енергије чије резерве се брзо исцрпљују. То је условило мобилизацију економских, политичких и војних потенцијала развијених светских привреда ради овладавања тим регијама, јер „од комерцијалног открића у Пенсилванији 1895. године до конфликта у Заливском рату 1991. године, нафта је служила, а служиће и даље, као основ за одмеравање моћи држава, корпорација и појединаца (трговаца, шпекуланата, индустријалаца и политичара)”²⁴. Савремене политичке и економске околности указују на то да је у наредном периоду могућа доминација природног гаса у енергетици. На пример, у Немачкој природни гас у процесу производње струје почиње да замењује нуклеарну енергију и термоелектране на угаљ. Плинске термоелектране мање загађују околину од оних на угаљ, док се сматрају сигурнијим од нуклеарних, посебно након катастрофе у Фукушими, након које је завладао талас протеста против нуклеарне енергије

У сваком случају, зависност развијених привреда, али и све веће потребе нових растућих економија (земље БРИКС) од цене енергента и њиховог снабдевања, доводи до све веће потребе за контролом над енергетским ресурсима. Са друге стране, земље које поседују такве ресурсе исказују жељу да оне диктирају услове, тако да имамо сложу геополитичку ситуацију која прети новим могућим сукобима.

Енергетски ресурси – спољнополитички приоритет

Спољнополитички значај нафте и природног гаса, односно контроле њених извора и канала дистрибуције, најупечатљивије се огледа у понашању и деловању развијених земаља. Користећи технолошку надмоћ, путем сателита и осталих високих технологија, оне су дубински снимиле земаљску куглу и на тај начин прикупи-

²⁴ Котлица Слободан, *Информационо технолошка парадигма и економски развој*, Институт економских наука, Београд, 1996, стр. 29.

ле податке о распореду, резервама и експлоатацији стратегијских сировина и енергената. На основу систематизованих података о ресурсима и потребама за њиховом контролом, добрим делом су изграђене и стратегије наступа према одређеним регионима. Тако, америчко запоседање Авганистана 2001. године представља стратешки продор у зону највећих светских резерви енергоресурса, али и забијање клина у везивно ткиво између пет највећих евроазијских сила: Русије, Кине, Индије, Ирана и Европе. То је, такође, и рат за каспијску нафту и гас, јер се тиме ограничава њихов транспорт до великих потрошача. Ради потпунијег извршавања наведеног задатка започет је амерички протекторат у Ираку од 2003. године, што је настављено контролом енергетских ресурса у Либији од стране Запада, али су такве активности ипак заустављене у Сирији. С друге стране, руско и кинеско све активније укључивање у конфликт у Сирији уноси нов геостратешки моменат у позиционирању великих сила на територијама снабдевача енергената и чвориштима дистрибуционих канала.

Такође, отварање стратешког нафтовода Баку–Тбилиси–Чејкан (БТЧ) током 2006. године, који повезује Каспијско море са источним Медитераном, на самом почетку бомбардовања Либана од стране америчког партнера Израела, представљао је подршку изградњи Набука, гасовода који би паралелно допремао гас из Азербејџана, преко Турске до Аустрије и тиме додатно смањио зависност Европе од руске енергије. Важно је истаћи да је највећи партнер у свим енергетским корпорацијама које извозе нафту и гас из Азербејџана ТНК „Бритиш-Петролеум” (БП). У јужнокавказком гасоводу који азерским гасом снабдева Грузију и Турску, главни партнери су „БП” и норвешки „Статојл” са по 25,5 одсто акција. У корпорацији „Azeri-Chirag-Gushashi” која експлоатише нафтна поља за снабдевање нафтовода БТЧ, „БП” има највише акција 35,8%, а ту су, поред осталих, и америчке компаније „Шеврон”, „Ексонмобајл” и „Хес” (заједно више од 50 одсто). „БП” је иначе у већинском америчко-британском власништву (38 одсто америчких и 35 одсто британских акција, при чему је банка „ЈП Морган-Чејс” појединачно највећи акционар са 26,50% обичних акција²⁵). Као политички пројекат САД и ЕУ, Набуко (већински акционар је аустријски „ОМВ”) требало је да парира руском Јужном току који је већ у реализацији, док се за Набуко још траже решења која су све даља од коначне реализације. Наиме, везивањем за пројекат Набуко, земље некадашње совјетске централне Азије и Кавказа посредно се везују и за Запад и то првенствено за Велику Британију и Америку. Ту лежи основна идеја Набука, која се огледа у слабљењу утицаја Русије, насупрот ширењу утицаја Запада.

Стратешке импликације овог настојања Англосаксонаца да се каспијски енергенти преусмере и удаље од руског утицаја су далекосежне, поготово јер планира подводно повезивање Чејкана у Турској са израелском луком Ашкелон, а одатле преко израелског централног нафтног система до луке Еилат на Црвеном мору. Долазак каспијске нафте на обале Црвеног мора од великог је значаја, јер се одатле лако транспортује танкерима до великих потрошача Индије и Кине, чиме се слаби унутаразијско енергетско тржиште, које се иначе заснива на развоју директних нафтоводних коридора који повезују Русију са јужном Азијом и Далеким истоком.

²⁵ <http://www.bp.com/extendedsectiongenericarticle.do?categoryId=9010453&contentId=7019612>.

Конечно, циљеви овог пројекта су, поред слабљења улоге Русије у том региону, одсецање Кине од извора нафте у централној Азији, као и изолација Ирана.

Наравно, поред успешног учвршћивања својих интереса у Европи, путем контролног учешћа у успостављеној мрежи гасовода на старом континенту, Русија је на Блиском истоку одговорила изградњом своје поморске базе у сиријској луци Тартус, што ће јој омогућити да утврди своје позиције и у том региону, те тако обезбеди заштиту и савезништво Сирије. Додатно, Москва и Дамаск постигли су споразум о модернизацији сиријске противваздухопловне одбране и закључили програм подршке њеним копненим снагама, модернизацији летелица МИГ-29 и подморница. Поред тога, због крајње нестабилног Блиског истока, Русија је започела изградњу нафтовода који би повезао руске сибирске изворе са Кином и Индијом, због монументалности већ названог „Петролејски Кинески зид”. У контексту ескалације конфликта, ова дешавања имаће далекосежне импликације, тим пре што Русија већ сада своју нафту продаје азијским земљама 5–10% скупље него потрошачима на Западу, а нови нафтовод осетно смањује њену везаност за тржишта проамеричких источноевропских земаља. Русија се последњих година економски уздигла и повратила део изгубљених позиција велике силе захваљујући понајвише скупој нафти и гасу, због чега јој одговара да за своје ресурсне потенцијале веже не само најбрже растуће привреде и тржишта Кине и Индије, него и Јапан и обе Кореје.

Поред досадашњих ривала у расподели ресурса, и Кина се укључила у активну геоекономску игру успостављања контроле над природним ресурсима како би одржала свој привредни успон који је довео до огромног повећања потреба за нафтом, при чему се највише концентрисала на Африку, усмеривши посебну пажњу на Судан и Зимбабве, али и на друге ресурсима богате земље. Кина је у одмеравању снага покренула читав низ иницијатива усмерених на обезбеђивање дугорочног приступа ресурсима, пре свега нудећи афричким земљама повољне кредите који не повлаче никаква условљавања, на супрот суровим позајмицама Међународног монетарног фонда и Светске банке, а што јој омогућује равноправно партиципираније у нафтним приходима наведених афричких земаља. Тиме је Кина преузела економску и енергетску превласт у том региону од свог највећег ривала – САД, који конфликт у суданској покрајини Дарфур покушава приказати као геноцидан и интервенцијом НАТО преокренути позиције у своју корист²⁶.

Актуелни тренутак међународних односа можемо сагледати у могућем настајању геополитичког блока супротстављеног НАТО-у. Нови савез могле би чинити Русија, Кина и Иран, којима би се у перспективи прикључиле и друге земље, као што је Индија. Тако озбиљна прерасподела глобалне моћи одредила би ток догађаја у наредној епохи. Стиче се утисак да незападне силе пркосе доминацији Запада и то побеђујући у игри која им је наметнута, претварајући економску снагу у политичку и војну моћ. При томе, Русија и Кина нису само геополитичке силе, већ представљају алтернативне верзије ауторитарног капитализма, а то је највећи потенцијални идеолошки конкурент либералном демократском капитализму од пада комунизма.

²⁶ Прећуткује се да САД преко својих савезника у Чаду и другим суседним државама обучавају и наоружавају другу страну у сукобу – Ослободилачку армију Судана, коју је до смрти 2005. године предводио Џон Гаранг, ратник обучаван у Форт Бенингу, школи америчких специјалних снага.

На основу свега тога јасно је да све већа зависност од енергената представља огромни економски и безбедносни ризик, при чему треба напоменути да је енергетска безбедност увек имала своју војну компоненту. То можда најбоље осликава Картерова доктрина којом је још далеке 1980. године истакнуто да је несметани ток нафте из Персијског залива витални интерес САД, те да ће се непријатељским настојањима да то спречи Вашингтон супротставити свим средствима, укључујући и војна. Она се временом само допуњавала, при чему је формирано низ одвојених војних команди НАТО-а по светским регионима који стратешки покривају подручја одакле се енергенти допремају и снабдевају до западних ТНК. Наравно, Русија не заостаје за милитаризацијом енергетске безбедности, па је у оквиру Шангајске организације за сарадњу формирала политички, а кроз Организацију уговора о колективној безбедности додатни безбедносни оквир. У оба формата све се више разговара, али и практично војно вежба, заштита критичне инфраструктуре, првенствено оне везане за нафту и гас. Не треба ни помињати да се тиме ствара јако упориште и утицај већ на самим извориштима енергената, где се не толерише политичка и војна непоузданост.

Изазови новог колонијализма

Класични (политички) колонијализам који подразумева административну управу и војне трупе метрополе у колонији временом мења облик, али му циљеви остају непромењени. Постоје тумачења да деколонизација Индије није последица Гандијеве борбе пасивним отпором („сатија хара”), већ резултат калкулације Британаца да ће исте економске ефекте моћи да остварују са мањим трошковима. Економски колонијализам биће логична последица деколонизације, где ће роба из бивших колонија бити третирана као тржишна, док ће цену робе из метрополе формирати произвођачи. Ове маказе цена везиваће руке регуларном извозу из колоније и ширити тржиште ТНК из метропола.

Слично се развија и технолошки колонијализам. Стицање политичке независности бивших колонија јесте видљиво, али остаје врло крхко уколико није остварен и минималан ниво економске независности. Бивше колоније, већином након ослобођења, настављају да користе капацитете и инфраструктуру наслеђену од колонизатора и тако остају технолошки везане за фирме из метрополе. Еклатантан пример је код резервних делова за опрему преосталу након деколонизације, али се даље наставља код нових машина које морају бити компатибилне са претходним, коришћењу наменских средстава за одржавање опреме којима опет ексклузивно располаже ТНК некадашњег колонизатора и слично. То је случај, како за привредне, тако и за остале субјекте, па и за наоружање и војну опрему којима бивше колоније штите своју независност.

Тиме се изазови новог колонијализма не исцрпљују. Комбиновањем сектора производње и услуга кроз информатички колонијализам, ТНК себи стварају додатно тржиште. Услов за сарадњу са светом постаје информатичко повезивање, при чему је манипулативна предност у томе да производња микропроцесора, као срца рачунара, остаје монопол само привилегованих земаља. Такође, нови софтвер

тражи нови хардвер, чиме се тржиште безгранично проширује, јер је услов за уче- шће у међународним односима информатичка компатибилност која подразумева сталну куповину хардвера и софтвера.

Све чешће се чује кованица „еколошки колонијализам” који подразумева сеље- ње прљавих технологија и складиштење нуклеарног отпада. Ако повећање профи- та подразумева повећање потрошње и повећање потреба за енергијом, онда се на- гомилавање еколошких проблема мора рачунати као трошак који се мора поднети. Еколошким колонијализмом ти трошкови се максимално смањују, чиме се отварају перспективе за нова тржишта.

Вероватно најперфиднији облик колонијализма огледа се у „одливу мозгова”. Ова невидљива рука експлоатације обезвређује систем образовања у мање разви- јеним земљама. Бољим могућностима за усавршавање и вишим зарадама метро- поле привлаче стручњаке из целог света, чиме се најкреативнији и најпродуктивни- ји део становништва ставља на располагање најразвијенијим земљама које без икаквих улагања добијају најважнији производни ресурс постиндустријског доба.

Финансијски колонијализам оличен је у знатно вишим каматним стопама које се наплаћују бившим колонијама, због наводно већег ризика наплате. Другим речима, бивше колоније остају врло захвално тржиште не само за ТНК из производног сек- тора, већ и ТНК из сектора услуга какав је банкарски сектор. Тако се вредност по- ново трансферише у бивше метрополе, а бивше колоније не остварују свој раст и развој. Ситуација се компликује са угрожавањем суверенитета државе. Земљи чији је друштвени производ мањи од укупног прихода неке ТНК врло је лако наметнути одређена правила понашања која се косе са интересима њеног становништва. Присуство наведених облика колонијализма представља фактор очувања моћи и заштите интереса дојучерашњег колонизатора.

Ради бољег разумевања тренутних светских збивања неопходно је подсећање на концепт „златне милијарде” америчког геополитичког стратега Збигњева Бже- жинског, према коме ће у скоројјој будућности у развијеним земљама у благаостању живети милијарда људи са ниском стопом раста становништва, док ће остатку све- та то благаостање бити недоступно, што због неразвијености, што због популацио- ног раста и затворених граница, а који заправо представља разраду идеје Џорџа Кенана, шефа стратешког тима у Стејт Департменту након Другог светског рата ко- ји је изнео: „Ми имамо око 50% светског богатства, а само 6,3% становништва. У оваквој ситуацији не можемо избећи завист и презир других. Наш највећи задатак у наредном периоду је да осмислимо облик односа који ће нам омогућити да задржи- мо ову несразмерну позицију. Ускоро ћемо морати наступити непосредно с позици- је силе”²⁷. Суштина наведене изјаве није промењена до данашњих дана, а њени резултати обесмишљавају декларисане ставове водећих светских сила о успоста- вљању демократије, владавине закона и заштити људских права. Ради се, заправо, о гушењу вредности и принципа којима људски род одувек тежи и који су прокламо- вани у максими Француске буржуаске револуције: Слобода—Једнакост—Братство, што у суштини представља вечити извор антагонизама и надметања у међународ- ним односима.

²⁷ Мишовић Војислав, *Глобализација и нови светски поредак*, ЧИГОЈА, Београд 2001, стр. 149.

Закључак

Појава ТНК у борби водећих светских сила на својеврстан начин готово фасцинира, јер њихова моћ, свеprisутност широм глобуса и у разноликим сегментима привредног и друштвеног живота, изузетан раст, особито снажан технолошки развој, те контрола огромних материјалних и финансијских средстава представља нешто незабележено у људској историји. Глобализацијски процеси се у том светлу приказују не као спонтани процеси ослобођени геополитичких интереса најмоћнијих држава, него управо супротно – они су у функцији промоције тих интереса. То следи из реалполитичке чињенице да политички и економски интереси нису међусобно независни елементи, већ се у модерном свету појављују као интегрисан склоп. Због тога, политика двоструких аршина с правом буди подозрење према стварним намерама глобалних елита моћи, јер нова тржишта данас најчешће нису под претњом војне силе, већ под економским притиском, претњом санкцијама или ускраћивањем финансијске помоћи.

Функционисање светске привреде по диктату, принципима и правилима понашања ТНК често је у колизији са принципима економског и политичког суверенитета државе, што представља сигуран пут губљења економске моћи и нужност прихватања савременог економског колонијалног статуса. То нас наводи на закључак да су сви досадашњи облици глобализације били и остали непотпуни покушаји обједињавања света под доминацијом водеће силе. Док је у економском и технолошком погледу правац којим се светска цивилизација креће мање-више изванредан, политичка и културна димензија овог феномена знатно је другачија. Онама који виде будућност у повећању интеграције светске економије, брзе размене информација и напретка технологије, глобализација нуди нову наду за људски напредак. Међутим, све док доминирају моћне нације и њихове ТНК, мале земље су само затечени посматрачи своје судбине.

Будућност међународних односа зависиће од успостављених односа између појединих делова света и начина на који ће се извршити одговарајућа прилагођавања, превасходно оних земаља које су у досадашњем развоју вршиле интеграцију светске привреде и доминирале њом, извлачећи на тој основи највеће користи. Оживљавање старих и стварање нових теорија о цикличној смени догађаја, сукобу цивилизација, прерасподели постојећих и стварању нових сфера утицаја, као и футуристичких визија²⁸, у функцији су борбе за доминантном позицијом над важнијим

²⁸ Енглески писац Џорџ Орвел (право име Ерик Блер) у књизи под насловом *1984* изнео је визију будуће поделе света, који је подељен на три велике супердржаве. Утапањем Европе у Русију и Велике Британије у САД створене су Евроазија и Океанија, а трећа од њих, Истазија, обухвата Кину и земље јужно од ње – Монголију, Тибет и Јапанска острва. У разним комбинацијама и савезништвима ове три државе су у сталном рату ограничених циљева, углавном за изворе енергије, сировине и радну снагу. Међутим, ратна хистеричност је свеобухватна захваљујући пропаганди и јавним медијима, а човек је као личност у тоталитарној држави потпуно деградиран. Првенствени циљ рата је утрошак произведене робе и машина без повећања стандарда живота, како би се остварили услови за нову производњу и пласман робе, што доноси профит ономе ко робу и услуге нуди, па се и ратна дејства изводе само у границама строго одређених области. Реченица „Велики брат те посматра”, којом почиње роман, постала је култна и користи се као синтагма у друштвеном животу.

тржиштима, природним ресурсима и основним полугама економског и политичког живота, која је, несумњиво, стално присутна и манифестује се у непрестаној прерасподели утицаја и моћи.

Због свега наведеног, глобализација би требало да буде схваћена као оквир у којем је потребно креирати националну економску политику, јер је другачији приступ контрапродуктиван. Свакој земљи мора бити омогућено да развија властито стваралаштво и сачува свој интегритет и идентитет, упркос процесу преузимања туђих институција и универзалних културних тековина. На темељу сопствених традиција, вредности и историјског искуства могу се пробудити националне снаге које ће изградити стабилно и јако друштво и тиме омогућити да до изражаја дођу сопствене предности и таленти, а пригушити своје мане и недостатке. Визија глобализованог света тражи отворен и плодан дијалог, заснован на пуном уважавању културне специфичности сваког народа и поштовању достојанства других, како би се кроз процес глобализације остварили позитивни међународни и национални потенцијали.

Литература

1. Бжежински Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица 1999.
2. Котлица Слободан, *Информационо технолошка парадигма и економски развој*, Институт економских наука, Београд 1996.
3. Хантингтон Самјуел, *Сукоб цивилизација*, ЦИД Подгорица и Романов Бања Лука 2000.
4. Vladimir V. Putin, "Mineral Natural Resources in the Strategy for Development of the Russian Economy", *Problems of Post Communism*, Vol. 53 No 1, January/February 2006, према Richard J. Anderson "Зависност Европе од руског природног гаса", "Војно дело" јесен 2010.
5. Servan-Schreiber Jean-Jacques, *Свјетски изазов*, Глобус, Загреб 1981.
6. Мићовић Војислав, *Глобализација и нови светски поредак*, ЧИГОЈА, Београд 2001.
7. <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2011/performers/companies/profits/#>
8. http://www.vizijadanas.com/svet/ruski_gasovodi.html.
9. http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2011/full_list/index.html.
10. http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2011/full_list/
11. <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/world.html>.
12. <http://www.bp.com/extendedsectiongenericarticle.do?categoryId=9010453&contentId=7019612>.